გიორგი თავამაიშვილი
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
Giorgi Tavamaishvili
PhD in History, Principal Researcher,
Department of History and Archaeology,
Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli StateUniversity

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის არქეოლოგიური ძეგლები (გონიოს ციხე)

ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF KHELVACHAURI MUNICIPALITY (GONIO FORTRESS)

აბსტრაქტი - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში გამორჩეული მნიშვნელობის ისტორიულ, არქიტექტურულ და არქეოლოგიურ ძეგლს წარმოადგენს გონიოს ციხე. გონიო იდენტიფიცირებულია ანტიკურ და ბიზანტიურ წყაროებში მოხსენიებულ აფსაროს-აფსარუნტთან. გონიოს ტერიტორიაზე მიკვლეული უძველესი არქეოლოგიური მასალა ადრერკინის ხანით თარიღდება. აფსაროსის შემოგარენში ფუნქციონირებდა სამთო-მეტალურგიული ცენტრი, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII სს თარიღდება. უახლესი აღმოჩენებით დადასტურდა, რომ ეს ტერიტორია კლასიკურ ხანაშიც ყოფილა დასახლებული. ელინისტური ხანიდან სამეურნეო-კულტურული ცხოვრება აღმავალი გზით მიდის.

აფსაროსი, როგორც ციხესიმაგრე, პირველად ახ.წ. 77 წლით დათარიღებულ ნაშრომშია მოხსენიებული. არ არის გამორიცხული, რომ რომაელებს აფსაროსში თავდაპირველად ხის დროებითი სიმაგრე აეგოთ. ქვის გალავნის მშენებლობა I-II საუკუნეების მიჯნაზე უნდა იყოს დაწყებული. ახ.წ. II-III სს. თარიღდება აბანო, წყალსადენი სისტემა და კოლექტორი და პრინციპიის ნაშთები.

ახ.წ. III საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამ პერიოდიდან აფსაროსი სასაზღვრო ბანაკად გადაიქცა. აფსაროსის ციხეს ახ. წ. IV საუკუნისთვის დროებით შეუწყვეტია ფუნქციონირება. არქეოლოგიური მასალა ცხადყოფს, რომ ახ.წ. IV საუკუნის შუახანებიდან ახ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით, ციხე ფაქტიურად მიტოვებულია. ახ.წ. VIII საუკუნის შემდეგ წერილობით წყაროებში „აფსარი“ არ იხსენიება. ფეოდალური საქართველოს ძლიერების ხანაში მის ადგილს იკავებს სახელწოდება „გონია“.

თამარის ეპოქაში, ტრაპიზონის იმპერიის შექმნის შემდეგ, გონია ამ იმპერიის შემადგენლობაშია. XIII ს.90-იან წლებში ტრაპიზონის იმპერიას გამოეყო რიზე-გონიის პროვინცია და შეუერთდა ფეოდალურ საქართველოს.1547 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს ჭანეთი და მასთან ერთად „მცირე ქალაქი გონია“. ოსმალებმა გონიოს ციხე გადააქციეს ავანპოსტად დაპყრობილ მიწებზე ბატონობის გასამტკიცებლად და დასავლეთ საქართველოს შემოსაერთებლად. 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, სხვა ტერიტორიებთან ერთად, გონიო საქართველოს დაუბრუნდა.

საკვანძო სიტყვები: ხელვაჩაური, გონიოს ციხე, აფსაროსი, ბიზანტია, ოსმალეთის იმპერია.

Abstract - Gonio Fortress is a historical, architectural and archeological monument of special importance in Khelvachauri Municipality, its past is reflected in Greek-Latin-Georgian manuscript sources and in epigraphic monuments. Gonio Fortress is still the object of intensive archeological research.

Gonio is identified with the Apsaros-Apsarunt mentioned in ancient and Byzantine sources. It is clear from the archaeological date that the settlement existed here long before the construction of the fortifications. The oldest archeological material found in the Gonio area dates back to the Early Iron Age. A mining and metallurgical center was functioning in the surroundings of Apsaros, which is dated with VIII-VII centuries B.C. Recent discoveries confirm that this territory was inhabited even in the Classical antiquity. The tombs of the locals of 5th century B.C turned out at the south gate of the castle. Economic-cultural life has been on the rise since the Hellenistic period. Evidence of this is the ceramic and numismatic material found in the Fortress and the surrounding area.

Apsaros, as a fortress was first referred in the work dated 77 A.D. It is not excluded that the Romans built a temporary wooden fortress in Apsaros. The construction of the stone fence seems to have begun at the turn of the I-II centuries. The bath, water supply system and collector, barracks ruins at the south of the gate, agro technical areas, in the south-west part of the castle, the remains of the principality in the central part are dated II-III centuries A.D.

Apsaros was transformed into a boarder camp from the second half of the III century A.D. Apsaros fortress temporarily ceased to function by the 4th century A.D. In the central and outside parts of the fortress for the end of the layer of I-III centuries A.D trace of destruction is confirmed. At the north gate, burnt layers are exposed. At this level are tracked stone shells, cores and stones of envy. Archaeological material reveals

that from the middle of the 4th century A.D. including the first half of the 6th century A.D. the castle was actually abandoned.

After the 8th century A.D Apsar is not mentioned in written sources. In the era of the strength of feudal Georgia, the name "Gonia" takes its place. A study of the fortress districts did not reveal a developed medieval cultural layer, and it indicates that Gonio fortress had lost its former significance and the territory of the fortress was less used.

In the Era of Tamar, after the creation of Trabzon Empire, Gonia was part of the Empire. In the 90s of XIII of Century the province of Rize-Gonia separated from Trabzon Empire and joined feudal Georgia. In 1547, the Ottomans conquered Chaneti and later the "small town of Gonia". They repaired a fortress, built curbs on the walls, renewed the water supply system, built a bathhouse in the thermal baths and built a chapel in the middle of the fortress. The Ottomans turned Gonio Fortress into an outpost to control the conquered lands and annex West Georgia. After the Russo-Turkish War of 1877-78, according to a document of the Congress of Berlin of 1878, Gonio returned to Georgia with other territories.

Key words: Khelachauri, Gonio Fortress, Apsaros, Byzantium, Ottoman Empire.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი მდებარეობს საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე განლაგებულია მნიშვნელოვანი ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლები: გვარას, ჩხუტუნეთის და ყოროლისთავის ციხეები, მახოს, ცხემლარას, ქოქოლეთის, ორთაბათუმის, ჩხერის, ზვარიას და მირვეთის თაღოვანი ხიდები, ფერისცვალების და სამების ეკლესიები. მაგრამ გამორჩეული მნიშვნელობის ისტორიულ, არქიტექტურულ და არქეოლოგიურ ძეგლს წარმოადგენს გონიოს ციხე, რომლის წარსული ასახულია ბერძნულ-ლათინურ-ქართულ წერილობით წყაროებში და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში. გონიოს ციხე დღესაც ინტენსიური არქეოლოგიური კვლევის ობიექტია. ის რომაული საფორტიფიკაციო არქიტექტურის გამორჩეულ ნიმუშად არის აღიარებული (Леквинадзе, 1961: 225-252).

გონიო დიდი ხანია, იდენტიფიცირებულია ანტიკურ და ბიზანტიურ წყაროებში არაერთგზის მოხსენიებულ აფსაროს - აფსარუნტთან. წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მონაცემები ცხადყოფს, რომ აქ დასახლება საფორტიფიკაციო ნაგებობის აგებამდე დიდი ხნით ადრე არსებობდა. თუ ურარტულ წყაროებს დავეყრდნობით, სწორედ აქ, ჭოროხის აუზის მიმდებარე ტერიტორიაზე, გვიანბრინჯაოს ხანაში საფუძველი ჩაეყარა უძველესი სახელმწიფოებრივი ერთეულების - დიაოხისა (ძვ.წ. XIII ს) და კოლხას (ძვ.წ. XII ს) ფორმირებას (სინ, 1970:

358-392). ანტიკური ტრადიცია აფსაროსის, როგორც დასახლებული პუნქტის, წარმოშობას, არგონავტების ლაშქრობას (ძვ.წ. XIII ს) უკავშირებს. სტეფანე ბიზანტიელის, არტემიდორე ეფესელის, არიანეს და პროკოპი კესარიელის ცნობით, აფსაროსის დასახლება გაჩნდა იმ ადგილის გარშემო, სადაც იაზონს დადევნებული და ვერაგულად მოკლული კოლხეთის მეფის - აიეტის ვაჟი, აფსირტე, იყო დასაფლავებული (ლორთქიფანიძე, 1966: 22-23; გორდეზიანი, 1999: 22-27).

ჰომეროსიდან მოყოლებული არგონავტების შესახებ ბერძნული მითი პოპულარული იყო არა მარტო ანტიკურ პერიოდში, არამედ მომდევნო ეპოქებშიც. ალბათ, ამიტომ, თავის დროზე, კოლხეთის ზღვისპირა ზოლის არქეოლოგიური შესწავლის სურვილი ბევრ ცნობილ პიროვნებას გაუჩნდა. მათ შორის ჰაინრიხ შლიმანს, რომელიც საკუთარი სახსრებით აპირებდა ისტორიული კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში გათხრების ჩატარებას, მაგრამ, რუსეთის საიმპერატორო აკადემიისაგან უარი მიიღო (Быч, 1947:183-185). 1904 წელს აკადემიკოსმა ნიკო მარმა ითხოვა რუსეთის არქეოლოგიური კომისიისაგან ბათუმის მიდამოების არქეოლოგიური შესწავლის უფლება, მაგრამ ამ მცდელობას პრაქტიკული გაგრძელება არ მოჰყოლია. უშედეგოდ დამთავრდა ცნობილი ბიზანტიოლოგის აკადემიკოს თ. უსპენსკის ცდა გონიოსა და მიმდებარე ტერიტორიების არქეოლოგიური შესწავლისა. მან სპეციალური მოხსენებაც კი წარუდგინა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიას, სადაც დაასაბუთა ძველი აფსაროსის შესწავლის მნიშვნელობა ისტორიული მეცნიერებისთვის. თ. უსპენსკის გათხრებისთვის „ღია ფურცელიც“ კი მიუღია, მაგრამ გონიო-აფსაროსში არქეოლოგიური სამუშაოები მასაც ვერ განუხორციელებია (Дело археологической коммиссии, 1917).

გონიოს ტერიტორიაზე სისტემატური და გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრები XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო, როდესაც დაფუძნდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. გონიო-აფსაროსის კვლევაში ახალი ეტაპი იწყება 1994 წლიდან, როდესაც შეიქმნა გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია.

გონიოს ტერიტორიაზე მიკვლეული უძველესი არქეოლოგიური მასალა ადრერკინის ხანით თარიღდება. ამ ეპოქას წინ უძღვის დრო, როდესაც კულხა ურარტული წყაროების მიხედვით, რეგიონის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჯერ კიდევ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. კულხას დაცემის შემდეგ (ძვ.წ. VIII ს ბოლო) კოლხური კულტურის ცენტრმა რიონისპირეთში გადაინაცვლა. მიუხედავად ამისა, ტრადიციული სამეურნეო ცხოვრება ჭოროხის რეგიონში გრძელდება. აფსაროსის შემოგარენში ფუნქციონირებდა მსხვილი სამთო-მეტალურგიული ცენტრი (გონიო, ავგია, ჭარნალი, ხოფჩო, ახალი სოფელი), რომელიც ძვ.წ. VIII-VII

სს თარიღდება (გძელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964; Хахутаишвили, 1987; ხახუ-ტაიშვილი, 2009:90-96). უძველეს რკინის მეტალურგიის წარმოებას უკავშირდება ციხის და მიმდებარე ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დიუნური სადგომების ნაშთ-ები, დამახასიათებელი აბაზანისმაგვარი ჭურჭლებით და საკულტო კომპლექსე-ბით.[1]

მომდევნო პერიოდის, კერძოდ, დიდი ბერძნული კოლონიზაციისა და ახალი კოლხური სახელმწიფოს ფორმირების პირველი ეტაპის მასალა, გონიო-აფსარო-სის ტერიტორიაზე ადრე არ იყო მიკვლეული. უახლესი არქეოლოგიური აღმო-ჩენებით დადასტურდა, რომ აფსაროსში კოლხური დასახლება ძვ.წ.V ს. ჩნდება (მამულაძე და სხვ., 2002: 30). 1997 წელს ციხის ტერიტორიაზე პირველად დაფიქ-სირდა ძვ.წ. V ს. კოლხური კერამიკის ნიმუშები, 2000 წელს კი ციხის სამხრეთ კარიბჭესთან აღმოჩნდა ძვ. წ. V ს. ადგილობრივი კოლხი მოსახლეობის სამარხ-ები. გაირკვა, რომ ეს ტერიტორია კლასიკურ ხანაშიც ყოფილა დასახლებული (პლონტკე-ლუნინგი და სხვ., 2002). ამ აღმოჩენებით შეივსო ის წყვეტილი, რომე-ლიც არსებობდა წინაანტიკური და ელინისტური ხანის მასალებს შორის.[2]

აფსაროსში სამეურნეო-კულტურული ცხოვრება ელინისტური ხანიდან აღ-მავლობის გზით მიდის (მამულაძე და სხვ., 2009:112), რისი მოწმობაა ამ პერიოდ-ის სამაროვნის მრავალფეროვანი ინვენტარი, ასევე ციხის და მიმდებარე ტერი-ტორიაზე (სოფ. ჭარნალი, სოფ. შარაბიძეები, მახვილაური) მიკვლეული კერამი-კული (ადრეელინისტური ხანის კოლხური ამფორა, კოლხური ხელადა, სინოპ-ური ამფორის ძირები) (კახიძე, მამულაძე, 2004) და ნუმიზმატიკური მასალა (ვარშალომიძე, 1999: 128-129). სახეზეა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ამსახველი მასალა. როგორც ჩანს, აფსაროსი აღნიშნულ პერიოდში ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან დასახლებას. ძვ.წ. II საუკუნის მწერლის არტემიდ-ორე ეფესელის მიერ ქალაქისა და კუნძულის აფსირტოს მოხსენიება, უფრო აფსა-როსის ლეგენდარული ისტორიის ამსახველი ჩანს, ვიდრე მწერლის ეპოქის რეა-ლიების გამომხატველი (მამულაძე და სხვ., 2005: 39).

ძვ.წ. I ს. მეორე ნახევარში კოლხეთი მცირეაზიელი მოკავშირეებისა და მით-რიდატე პონტოელის მემკვიდრეების ბრძოლის ასპარეზად იქცა (ამას დაემატა მთიელთა შემოსევები). შედეგად, დაშლილი ქვეყანა რომაელებმა ახალი და

---

[1] დიუნური სადგომების ფუნქციონირების ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეე-ბითაა განსაზღვრული, ხოლო სადგომების ხასიათი ზღვის სანაპიროზე დალექილი მაგნეტი-ტური ქვიშების მოპოვება-დამუშავებასთან არის დაკავშირებული (თავამაიშვილი, 2012).

[2] გონიო-აფსაროსში ადგილობრივი მოსახლეობა სამაროვნისთვის იყენებდა ტერიტორიას ცი-ხის სამხრეთით, სადაც ამჟამად თანამედროვე სასაფლაოა გამართული (კახიძე და სხვ., 2002: 49).

ძველი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე პოლემონის პონტოს გადასცეს.[3] ახ.წ. 63 წელს იმპერატორ ნერონის ბრძანებით გაუქმდა პოლემონების პონტოს სამეფო და პონტო კოლხეთთან ერთად გალატიის პროვინციაში შევიდა. რომაელების ხელში დაპყრობილი ქვეყნების სამხედრო ფლოტი გადავიდა, რასაც ხომალდებისთვის აუცილებელი ნავსადგურების მშენებლობა მოყვა. რომაელები დაპყრობილ ტერიტორიაზე ქალაქური ცხოვრების განვითარების მიზნით ახალ პუნქტებსაც აარსებენ და ძველბერძნულ დასახლებებთან ციხესიმაგრეებს აგებენ. რომაულ და ბიზანტიურ წყაროებში ვერ ვხდებით ცნობას, თუ ვინ ააშენა აფსაროსის ციხე (Успенский, 1917), მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპირო ციხეების შესახებ მითითებულია, რომ ისინი რომაელების აშენებული თუ გამაგრებულია. ეს გარემოება მკვლევრებს აფიქრებინებს, რომ რომაელებმა გამოიყენეს აქ არსებული ძველი ციხე, რის საფუძველზე ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობა გამართეს (ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, 1960:761-767). ნ. ლომოური თვლიდა, რომ კოლხეთის ზოგიერთ პუნქტში რომაული გარნიზონი ნერონის დროიდან უნდა მდგარიყო, თ. უსპენსკი კი აფსაროსის ციხის აშენებას პომპეუსის (ძვ.წ. 106-48) სახელს უკავშირებს (Успенский, 1917).

ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: რატომ ააგეს რომაელებმა ციხე აფსაროსში და რა სტრატეგიული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მას?

უპირველეს ყოვლისა, აფსაროსი ითვლებოდა რომის უკიდურეს აღმოსავლეთ წერტილად, სადაც შეიძლებოდა ზღვით მისვლა. ციხე იცავდა ჭოროხისა და აჭარისწყლის ხეობის შემოსასვლელებსაც, სტრატეგიული თვალსაზრისით, მთის ზოლით შემოსაზღვრულობა ასევე საგულისხმო ფაქტორი იყო, ხოლო ერთადერთი გზა ადვილად კონტროლდებოდა მეციხოვნეების მიერ. აფსაროსის ციხის ერთ-ერთ დანიშნულებას წარმოადგენდა რომის ვასალური ტერიტორიის დაცვა გაძლიერებული იბერიის ტერიტორიიდან და, ნაწილობრივ, ჭანთა ტომების დამორჩილებაც (Меликишвили, 1959: 376-377). გარდა ამისა, აფსაროსის გარნიზონის ფუნქციებში შედიოდა ადგილობრივი „სკეპტუხების“ თუ „მეფეების“ მეშვეობით გადასახადების აკრეფა და რომაულ დამხმარე ჯარის ნაწილებში მკვიდრი მოსახლეობის გაწვევის ორგანიზება (ფიფია, 2009). თავისი ადგილმდებარეობის გამო აფსაროსი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა აღმოსავლურ და მიკენურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების საქმეში.

---

[3] ვ. ლექვინაძე თვლის, რომ რომაელებს ახ.წ. I საუკუნის შუა წლებამდე არ უნდა ჰქონოდათ სამხედრო ბაზები სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ არ ექნებოდათ იმის აუცილებლობა, რომ დაპყრობილ კოლხეთზე უშუალო ძალაუფლება გადაეცათ ვასალისთვის - პოლემონის პონტოს მეფისთვის (Леквинадзе, 1961: 226).

აფსაროსი, როგორც ციხესიმაგრე, პირველად პლინიუს სეკუნდუსის ახ.წ. 77 წლით დათარიღებულ ნაშრომშია მოხსენიებული.[4] რადგან რომაელები ხანგრძლივი დროისთვის გამიზნული ციხესიმაგრეების მშენებლობამდე აგებდნენ ხის დროებით საფორტიფიკაციო ნაგებობებს (ე.წ. „ila Muralia“), მკვლევრები არ გამორიცხავენ, რომ რომაელებს აფსაროსშიც თავდაპირველად ხის ისეთივე დროებითი სასამაგრო ნაგებობა აეგოთ, როგორსაც ფლავიუს არიანე (დაახლ. 95-175 წწ) იხსენიებს ფასისში.[5]

აფსაროსის ციხეს (ე.წ „კასტელუმს“), საშუალო სიდიდის ბანაკების კატეგორიას მიაკუთვნებენ. ციხე თავისი კონფიგურაციით სახმელეთო ჯარების ბაზისა და სამხედრო ნავსადგურის კომბინირებულ ვარიანტს წარმოადგენს (კახიძე, 2002: 9). ციხე გეგმაში სწორკუთხედია (სიგრძე - 222 მ, სიგანე - 195მ, ფართობი 4,75 ჰა, სიგრძე პერიმეტრზე - 900 მ, კედლების სიმაღლე - 5 მ, იქ, სადაც კოშკებია აღმართული - 7 მ). კედლების ქვედა ნაწილი (I-II იარუსი) დიდი ზომის კვადრებითაა შედგენილი, ზედა ნაწილი კი (დაახლოებით 1,5 მ სიმაღლის) შედარებით პატარა ქვებითაა ამოყვანილი. ციხის კედლებს ეტყობა პერიოდული შეკეთების კვალი (Леквинадзе, 1961: 225-252). ციხე გამაგრებული იყო 22 კოშკით, რომელთაგან დღეს 18-ია შემორჩენილი. ციხეს 4 შემოსასვლელი ჰქონდა, დღეს 3 მათგანი ამოქოლილია. ციხის შიდა სივრცე რომაული კასტელუმებისთვის დამახასიათებელი ორი ურთიერთგადამკვეთი ქუჩით იყო გაყოფილი, რაც სამხედრო ბანაკში მიმდინარე სტანდარტული პროცესების უზრუნველყოფით (სავარჯიშო სივრცე, სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო უბნები და ა.შ.) იყო განპირობებული.

არიანე, რომელიც ინსპექციის მიზნით ჩამოვიდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთში, იმპერატორ ადრიანესთვის გაგზავნილ ანგარიშში აღნიშნავს, რომ „აფსარში დგას 5 კოჰორტა“. 5 კოჰორტაში 30 ცენტურია (ასეული) ერთიანდებოდა, ე.ი. ციხეში 1800-3000 ჯარისკაცი იდგა (ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, 1980: 5). ეპიგრაფიკულ მასალაზე დაყრდნობით, გამოითქვა მოსაზრება, რომ აფსაროსში განლაგებული სამხედრო კონტინგენტი დამხმარე რაზმებს წარმოადგენდა და მაქსიმუმ 1000-1400 ჯარისკაცს მიითვლიდა (კახიძე, 2002:11; ასლანიშვილი, 2009: 5). იტალიაში, აბელაში აღმოჩენილ წარწერაში მოხსენიებულია მარკუს პრეტორიუს კელერი, რომელიც პონტოს აფსარში (Numeri tendentes in Porto Absaro) და-

[4] „ტრაპეზუნდიდან 140000 ნაბიჯით დაშორებულია მდინარე აბსარუსი, რომლის შესართავთანაა იმავე სახელის სიმაგრე (Castellum). მდინარე აფსაროსს (Ἀψαρος) კოლხეთში იხსენიებს ძვ.წ. IV საუკუნის პერიპლუსი, რომელსაც სკილაქს კარიანდელს მიაწერენ.

[5] არიანე წერს ფაზისის გალავანზე, მაგრამ აფსაროსის კედლებზე არაფერს ამბობს (Латышев, 1948: 269).

ბანაკებული რომაელთა სანაპირო დამხმარე (Numerorum) ჯარების ერთ-ერთი მეთაური (Praepositus) იყო (Эльницкий, 1938: 319). ეგვიპტეში, ფაიუმში აღმოჩენილ პაპირუსი, რომელიც ვეტერან მარციალის მიერაა დაწერილი, ადასტურებს აფსაროსში COHORS II CLAUDIANA დგომის ფაქტს. აფსაროსის ციხეში აღმოჩენილ აგურებსა და კრამიტებზე დატანილი წარწერებით დგინდება, რომ აფსაროსში იდგა მოისართა (Sagittarius) და იმპერატორ ავრელიუსის სახელობის კოჰორტა (ნონეშვილი, 1997:122). აფსაროსში მარკუს ავრელიუსის სახელობის კოჰორტის დგომის მიმანიშნებელი, ასევე, უნდა იყოს, შიდაციხეში პრინციპიის ტერიტორიაზე ნაპოვნ ბრინჯაოს კანდელიაბრზე ამოტვიფრული წარწერაც (გეიერი, 2002: 7).

ი. ვარშალომიძე, გონიო-აფსაროსში იუდეური და სირიული მონეტების მიკვლევის ფაქტზე დაყრდნობით, არ გამორიცხავს, რომ რომაელებს ანტიოქიაში, სირიასა და კაპადოკიაში განთავსებული XII და XV ლეგიონის ვექსილაციები აფსაროსშიც გადმოეყვანათ. ამდენად, ის შესაძლებლად მიიჩნევს აფსაროსში არა დამხმარე, არამედ ლეგიონური ჯარის ნაწილის დგომას (ვარშალომიძე, 2001: 12).

მკვლევართა აზრით, გონიო-აფსაროსის შიდაციხის ტერიტორიაზე მიკვლეულ არქეოლოგიურ მასალაში ახ.წ. I ს. დათარიღებული ნიმუშების სიმცირე, შესაძლოა, მიუთითებდეს კონკრეტულ ეტაპზე, როგორც ახლად დაარსებული ფორტის მომარაგების მოუწესრიგებლობაზე, ასევე ჯარისკაცთა თუ მეციხოვნეთა სიმცირეზე (ებრალიძე, 2009: 165).

განსხვავებული რეალობა ფიქსირდება ახ.წ. II-III საუკუნეებში. ჩანს, რომ ციხის მომარაგების პრობლემა გვარდება, ასევე იზრდება ჯარისკაცთა რაოდენობა (ებრალიძე, 2009:165; შალიკაძე, ებრალიძე, 2009: 172). ქვის გალავნის მშენებლობაც I-II საუკუნეების მიჯნაზე ჩანს დაწყებული. ახ.წ. II-III სს–ით თარიღდება აბანო, წყალსადენი სისტემა და კოლექტორი, სამხრეთ კარიბჭესთან - ყაზარმის ნანგრევები, ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში - სამეურნეო-სახელოსნო უბნები, ცენტრალურ ნაწილში - პრინციპიის ნაშთები.

არქეოლოგიური მასალა მოწმობს, რომ აფსაროსში რომაელთა გარნიზონი ახ.წ. I ს. ბოლოდან ახ.წ. II ს. დამდეგამდე აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან და რომის იმპერიის დასავლეთი ნაწილებიდან მარაგდებოდა. აქ წარმოდგენილია ახ.წ. I საუკუნის იტალიკურ და კოსურ ნაწარმად მიჩნეული ამფორები, წითელლაკიანი ჯამები, მინის ბალზამარიები (კახიძე, ხალვაში, 1998:27; შალიკაძე, 2004:6-11). ნუმიზმატიკურ მასალაში სჭარბობს ახ. წ. I ს. მეორე ნახევარსა და ახ. წ. II ს. დასაწყისში ანტიოქიაში მოჭრილი მონეტები.

ახ.წ. II ს მეორე ნახევრიდან მდგომარეობა იცვლება. წამყვან ადგილს იკავებს ამისოს, ჰერაკლეას და ტრაპეზუნტის ნაწარმი. მატულობს ადგილზე დამზადებ-

ული კერამიკის (ამფორები) რიცხვი. ციხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა ყავისფერკეციანი ამფორების დამამზადებელი ქურა-სახელოსნო, რომელიც ახ.წ. II ს და ახ.წ. III ს. პირველ ნახევარში ფუნქციონირებდა (ხალვაში, 2002). რადგან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული გარნიზონები კაპადოკიის სარდლობას ექვემდებარება, ამიტომ კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევაში კესარიული მონეტები გამორჩეულ ადგილს იკავებს. ახ.წ. პირველ საუკუნეებში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სამონეტო მიმოქცევაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტებსაც. აფსაროსში აღმოჩენილია კომოდუსის (ახ.წ. 180-192 წწ.), სეპტიმიუს სევერუსის და ტრანკულიანას (ახ.წ. 238-244 წწ.) საფასეები (ვარშალომიძე, 2001:13). ტრაპეზუნტი ასევე დიდ როლს ასრულებდა ამიერკავკასიის ქალაქებში მდგომი რომაული გარნიზონების მომარაგების საქმეში.[6]

1974 წელს სოფ. გონიოს ქედზე აღმოჩნდა ლითონის ჭურჭელში ჩალაგებული ოქროს ნივთები[7], რომელიც „გონიოს განძის“ სახელითაა ცნობილი (ლორთქიფანიძე და სხვ., 1980). განძის დიდი ნაწილი მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით ერთგვაროვანია და სხვა (არმაზისხევის, კლდეეთის, თაგილონის, ურეკის, მახოს) კომპლექსებთან ერთად განეკუთვნება საიუველირო ხელოვნების ერთ წრეს, რომელიც საქართველოში ახ.წ. პირველ საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. გონიოს განძის ნივთების მხატვრულ-სტილისტური ერთგვაროვნება არმაზისხევისა და კლდეეთის მდიდრულ სამარხეულ ინვენტართან, მკვლევართ აფიქრებინებს, რომ გონიოს განძი ეკუთვნოდა ახ.წ. პირველი საუკუნეების მმართველ წრეს, რომელიც განაგებდა ქვეყანას, ცენტრით ციხე-ქალაქ აფსაროსში.[8]

ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გოთების გააქტიურების გამო ახ.წ. III საუკუნის მეორე ნახევრიდან რომმა გააძლიერა განაპირა რაიონებში განლაგებული

---

[6] სპილენძის მონეტები კოლხეთის სანაპირო ქალაქებში და იმ პუნქტებში იყო გავრცელებული, სადაც რომაული გარნიზონები იდგა, ქვეყნის სიღრმეში კი, ძირითადად, ვერცხლის მონეტები მიმოიქცეოდა (სდსინ, 2007:344).

[7] განძში წარმოდგენილი იყო ჭაბუკის (დიოსკური) ოქროს ქანდაკება, ოქროს ფიალა, სამაჯურები, გარსაკრავები, საკიდები, ბალთები, ღილები, ძეწკვები და ფირფიტები.

[8] წერილობითი წყაროები მიუთითებენ, რომ აფსაროსში იყო ამფითეატრი, იპოდრომი. აფსაროსში სპორტული შეჯიბრებების ჩატარების ტრადიციაზე უნდა მიუნიშნებდეს აქვე აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი,
რომელსაც პრიზის (საჩუქრის) დატვირთვა უნდა ჰქონოდა. ამ ჭურჭლებზე ამოტვიფრულია შემდეგი შინაარსის წარწერები: „გაიმარჯვე“, „ჯანმრთელი იყავი და გაიხარე“ (შალიკაძე, 2004: 7).

პუნქტები, რომლებსაც მომთაბარე ტომების შეჩერება ეკისრებოდათ. ამ პერიოდიდან აფსაროსი სასაზღვრო ბანაკად (parembole) გადაიქცა.[9] რომაელებმა ლაზეების საშუალებით გოთებიც კი შეაჩერეს, მაგრამ დიოკლიტიანეს მმართველობის დროს (ახ.წ. 284-305) სარმატები შეესიენ ლაზეთს და მდ. ჰალისამდე მიაღწიეს. მკვლევრები არ გამორიცხავენ, რომ აფსაროსის ციხე ახ.წ. III საუკუნეში გოთების თავდასხმის შედეგადაც დაზარალებულიყო, მაგრამ ახ.წ. III საუკუნის ბოლოს თუ ახ.წ. IV ს. დასაწყისისათვის კვლავ აღდგენილი ჩანს (ლორთქიფანიძე, 1991: 52).[10]

აფსაროსის ციხეს ახ. წ. IV საუკუნისთვის დროებით შეუწყვეტია ფუნქციონირება. ციხის ცენტრალურ ნაწილში და გარეთაც, ახ.წ. I-III საუკუნეების ფენის დასასრულს ნგრევის კვალი დასტურდება. ციხის ჩრდილოეთ კარიბჭესთან, სადაც ციხესთან დაკავშირებული დასახლების არსებობა ივარაუდება, გამოკვეთილია ნახანძრალი ჰორიზონტალური შრეები (ხალვაში, კახიძე, 2004:147). ამ დონეზეა მიკვლეულია ქვის ჭურვები, ბირთვები და შურდულის ქვები (ასლანიშვილი, 2009: 177).[11] ისტორიული წყაროები ცხადყოფს, რომ ამ პერიოდში ვითარება რეგიონში რადიკალურად შეიცვალა, გაძლიერდა ლაზიკის სამეფო, ხოლო რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში შიდაომები დაიწყო. ლაზიკა გამოვიდა რომის დაქვემდებარებიდან და მის ძირითად ვალდებულებას ჩრდილოეთის საზღვრის დაცვა შეადგენდა. ბიზანტიელები, გართულებული საგარეო ვითარების გამო იძულებული არიან, შეურიგდნენ ლაზეთის გაძლიერებას, რადგან აღმოსავლეთში მას ვასალურ სახელმწიფოზე უფრო მეტად მოკავშირე ესაჭიროებოდა სომხეთში და ქართლში დამკვიდრებული ირანელებისა და თვით იბერიის, ასევე გოთებისა და ჰუნების ტომების წინააღმდეგ, რათა ისინი მის ტერიტორიაზე გავლით რომის სამფლობელოში არ შემოჭრილიყვნენ (ლომოური, 1968: 74-75). ამ მოსაზრებით, ბიზანტია ხელს უწყობდა ლაზიკის განვითარებას (მუსხელიშვილი, 1977:82). ამიტომ, ახ.წ. IV საუკუნიდან ლაზიკის ზღვისპირა სიმაგრეებში არ

---

[9] პარემბოლედ აფსაროსი მოიხსენიებულია ახ.წ. III საუკუნის ავტორ იპოლიტე რომაელთან (გეორგიკა, 1961:20) ევსევი კესარიელთან (გეორგიკა, 1961: 32) და ბერძნულ სვინაქსარში (გეორგიკა, 1952: 415).

[10] ამ პერიოდის (იმპერატორების დიოკლიტიანესა და მაქსიმილიანეს ეპოქა - ახ.წ. III-IV საუკუნეების მიჯნა) რეალიებს უნდა ასახავდეს აფსაროსის მოხსენიება ბერძნულ სვინაქსარში, სადაც საუბარია ქრისტიანობისთვის წამებულ ორენტიოსსა და მის ექვს ძმაზე, რომლებიც ქვეყნიდან გააძევეს და რომელთაგან ორი, გადასახლების დროს, გარდაიცვალა აფსაროსში (Леквинадзе, 1961: 227).

[11] კონკრეტულ წყაროებში აფსარის შესახებ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიხედვით, იმპერატორ დიოკლეტიანეს მმართველობის დროს (ახ.წ. 284-305) ბოსფორის მეფე სავრომატი პონტოსპირეთში და მეოტიდაში მობინადრე ტომებზე დაყრდნობით ახ.წ. 291 წელს თავს დაესხა რომის სამფლობელოებს და მათ შორის დალაშქრა ლაზიკაც (ლომოური, 1968: 42-45).

დგანან რომაული გარნიზონები. ის არც აღმოსავლეთის კასტელუმების ჩამონათვალშიც აღარ გვხვდება. სახელწოდება „აბსარი“ დატანილია რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის მიერ ახ.წ. IV ს შედგენილ საგზაო რუკაზე (“Tabula Peutingeriana”). შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ აღნიშნულია პუნქტი „აფსარო“, რაც მის გარკვეულ მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს (ლომოური, 1958: 101; Леквинадзе, 1961:226).[12] მეორე მხრივ, სხვა წერილობით წყაროებში ახ.წ. IV-V სს. აფსაროსი იმდენად უმნიშვნელო დასახლებაა, რომ ანტიკური ავტორები ხშირად საჭიროდ არ თვლიან მის მოხსენიებას.[13] ახ.წ. IV საუკუნის ანონიმი ავტორი ფსევდო არიანე მას სოფლად მოიხსენიებს.[14] მკვლევართა აზრით, აფსაროსის დაცლა ბიზანტიელთა სტრატეგიული ინტერესების ციხისძირისკენ გადანაცვლებით უნდა აიხსნას.[15]

ახ.წ. IV საუკუნისათვის დასრულდა ლაზთა (ეგრისის) სამეფოს მიერ მთელი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება. რომის იმპერიის დაქვემდებარებიდან გამოსვლით, ზღვისპირა ციხე-ქალაქებმა, მათ შორის აფსაროსმა, დაკარგეს თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობა. არქეოლოგიური მასალა აჩვენებს, რომ ახ.წ.

---

[12] გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კასტორიუსის რუკა წინა საუკუნეების რეალობას უნდა ასახავდეს, რადგან სხვა წყაროების მიხედვით (ამიანე მარცელინე, ფსევდო არიანე, პროკოპი კესარიელი, იუსტინიანეს ნოველები, სტეფანე ბიზანტიელი) აფსაროსის სავალალო მდგომარეობაზე მიუთითებენ (ხალვაში, კახიძე, 2004:148). ვ. ლექვინაძეც, კასტორიუსის რუკაზე ფაზისისა და პიტიუნტის რომაული ციხეების არდატანას ავტორის მიერ წინა პერიოდის ინფორმაციით სარგებლობით ხსნის (Леквинадзе, 1969: 77).

[13] ახ.წ. IV საუკუნის ავტორი ამიანე მარცელინე შავი ზღვის სანაპიროს აღწერისას ასახელებს ფაზისს, დიოსკურიას, მაგრამ არაფერს ამბობს აფსაროსზე (გეორგიკა 1961: 89). ეს არ გამორიცხავს აგათია სქოლასტიკოსის ცნობის მართებულობას, რომ სენატორმა ათანასემ გუბაზ მეფის მკვლელები (იოანე და რუსტიკე) ქალაქ აფსაროსში გაგზავნა და იქაურ სატუსაღოში დაამწყვდევინა (გეორგიკა, 1936: 82-83). Notitia dignitatum-ში, სადაც ჩამოთვლილია ახ.წ. IV-V საუკუნეების რომაული ციხეები, აფსარისა და ფაზისის ციხე არ არის მოხსენიებული. ნ. ადონცის აზრით, ციხეთა ჩამონათვალში მითითებული ვალენტინის ციხე შესაძლოა, ახალი სახელი ყოფილიყო ძველი არარომაული სახელის მქონე ციხისა (Адонц, 1908:101). ვ.ლექვინაძე აღნიშნული ციხისათვის სახელის გარდაქმნის დროს ვალენტინის (ახ.წ. 364-375) მმართველობის ხანას უკავშირებს და თვლის, რომ ეს ვალენტინის ციხე აფსაროსის ციხე უნდა ყოფილიყო. სახელის გადარქმევას მკვლევარი ციხეში აღდგენითი სამუშაოების დასრულებას და ფუნქციონირების გაგრძელებას უკავშირებს (Леквинадзе, 1969: 82). ამ მოსაზრებას არ იზიარებს გ. გრიგოლია (გრიგოლია, 1994: 120-121).

[14] წერილობითი წყაროების მიხედვით, არც ერთი დასახლებული პუნქტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, რომელიც ახ.წ. I-V საუკუნეებში რომაელების მიერ იყო ოკუპირებული, არ წარმოადგენდნენ ქალაქებს, ისინი ან რომაული ციხესიმაგრეები იყო, ან რომაული ციხე-სიმაგრეები კანაბეთი, სადაც ცხოვრობდნენ ვაჭრები, ხელოსნები და სხვა პროფესიის ხალხი (Меликишвили, 1959: 376).

[15] ახ.წ. III საუკუნის ბოლოს და ახ.წ. IV პირველ ნახევარში ბიზანტიელები ციხისძირში კასტელუმს აშენებენ, რასაც ახ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან დასახლების წარმოშობა მოყვა (ინაიშვილი, 1993: 100-104).

IV საუკუნის შუახანებიდან ახ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით, ციხე ფაქტიურად მიტოვებულია. აფსაროსში მიკვლეულ წითელლაკიანი კერამიკული ნიმუშებზე არ შეინიშნება დეკორი (გეომეტრიული თუ მცენარეული ორნამენტი), რომლითაც შემკულია ახ.წ. IV საუკუნის, განსაკუთრებით ახ.წ. V საუკუნის ნიმუშები. არ ფიქსირდება ლურჯხალიანი მინის ნიმუშები, რომელიც ჩნდება ახ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან და ხმარებაშია ახ.წ. V საუკუნის დასაწყისამდე. ნუმიზმატიკური მასალიდანაც არ გვხვდება მონეტები, რომლებიც თარიღდება ახ.წ. IV-V საუკუნეებით და ახ. წ. VI პირველი მეოთხედით, მაშინ როდესაც ისინი მიკვლეულია ბიჭვინთასა და ციხისძირში (ლორთქიფანიძე, 1991:104, ინაიშვილი, 1993 :107-109). აფსაროსში არ ჩანს კონუსისებრტანიანი სინოპური ამფორები, რომლებიც მრავლადაა მოპოვებული ჩრდილოეთ და დასავლეთ შავიზღვისპირეთში. ეს უკანასკნელნი კი მხოლოდ ახ.წ. IV-V საუკუნეებში მზადდებოდა (ხალვაში, კახიძე, 2004: 148). ამავე დროს, ციხის ცენტრალურ ნაწილში ახ.წ. I-III და ახ.წ. VI საუკუნის კულტურულ ფენებს შორის გამოიყოფა 20-30 სმ სისქის სტერილური შრე, რომელიც სწორედ ახ.წ. IV-V საუკუნეებში უნდა იყოს შექმნილი.

ახ.წ. IV საუკუნიდან ზღვისპირა ქალაქების მეშვეობით ქრისტიანობის გავრცელებამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო. ლაზიკა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბიზანტიასთან, ამდენად, ქრისტიანობამ ადრე მოიკიდა აქ ფეხი (კახიძე, 2005:40-41). ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებით საგულისხმოა გადმოცემა ანდრია პირველწოდებულის, სიმონ კანანელის და მატათას მიერ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის ქადაგების შესახებ.[16] წმ. ეპიფანე კვიპრელის ცნობით, მატათა მოციქულმა, რომელმაც სახარება იქადაგა მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), აფსაროსში გარდაიცვალა და იქვეა დაკრძალული. მატათას დაკრძალვის ადგილად აფსაროსი მითითებულია „ქართლის ცხოვრებაშიც“.

როგორც აღვნიშნეთ, მიუხედავად დასავლეთ საქართველოს ფაქტიური დამოუკიდებლობისა, ბიზანტია მაინც ინარჩუნებდა ლაზიკის ძირითად ნაწილზე თავისი გავლენის ბერკეტებს და ახ.წ. VI საუკუნიდან, როდესაც ჩამოყალიბდა უფრო სტაბილური საშინაო და საგარეო პირობები, კიდევ უფრო გააძლიერა თავისი ექსპანსიური პოლიტიკა (ხალვაში, 2005: 39), ააგო და შეაკეთა ზღვისპირა ზოლში განლაგებული საფორტიფიკაციო ნაგებობები თუ ქალაქები. ლაზეთში დაბრუნებულ ბიზანტიელებს აფსაროსი გაპარტახებული დახვდათ.[17] როგორც

---

[16] ლიტერატურაში ანდრია პირველწოდებულის ქადაგების კვალი პირველად „აბოს წამებაში“ დასტურდება: “ტრაპეზუნტი მუნ არს, საყოფელი აფსარეაჲსა, ნაფსაჲს ნავთსადგური“ (ხალვაში, 2009: 198).

[17] უახლესი არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება, რომ ციხის აღდგენა და ბიზანტიელთა სასაზღვრო ბანაკად (Παρεμολε) გადაქცევა ფაქტიურად ახ.წ. VI საუკუნის 40-ანი წლებიდან უნდა მომხდარიყო (კახიძე, ხალვაში, 2004:49). პროკოფი კესარიელი მკაფიოდ გვამცნობს, რომ

ჩანს, არც ლაზიკის მმართველი წრეები იყვნენ დაინტერესებული საზღვაო კომუნიკაციებით (კახიძე, ხალვაში, 1998: 27), რითაც აიხსნება ის ფაქტი, რომ სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე ახ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ახ.წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით, ფაქტიურად, მიტოვებული იყო.[18]

ახ.წ. VIII საუკუნის შემდეგ წერილობით წყაროებში „აფსარი“ არ იხსენიება. ფეოდალური საქართველოს ძლიერების ხანაში მის ადგილს იკავებს სახელწოდება „გონია“. პირველად ამ სახელით მას იხსენიებს მწერალი ხაჯი კალფა. მისი სიტყვებით, გონია ზღვისპირას საქართველოს საზღვარზე ციხე-სიმაგრეცაა, მცირე ქალაქიც და ოლქიც.

გონიო-აფსაროსის კოშკებსა თუ ციხის სხვა უბნების შესწავლისას, არ გამოვლენილა განვითარებული შუასაუკუნეების კულტურული ფენა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ამ პერიოდში ქვეყანაში ახალი პოლიტიკურ - ეკონომიკური და სტრატეგიული ცენტრების წარმოშობამ გონიოს ციხეს დააკარგვინა უწინდელი მნიშვნელობა, შესაბამისად, ციხის ტერიტორია ნაკლებად იყო გამოყენებული (მამულაძე, მინდორაშვილი, 2009: 28).

თამარის ეპოქაში, გონია ტრაპიზონის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. XIII ს. 90-ან წლებში ტრაპიზონის იმპერიას გამოეყო რიზე-გონიის პროვინცია და შეუერთდა ფეოდალურ საქართველოს. ათწლეულების მანძილზე ჭანეთი ხან გურიელის გამგებლობაში შედიოდა, ხან მესხეთის ათაბაგის. ტრაპიზონის იმპერიის დაცემის შემდეგ კი დაიწყო ოსმალთა აქტიური თავდასხმები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოზე.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1547 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს ჭანეთი და მასთან ერთად „მცირე ქალაქი გონია“. ოსმალებმა ციხე შეაკეთეს, კედლებს ქონგურები დააშენეს. ამ მოვლენის აღწერისას ვახუშტი უზუსტობას უშვებს და მიუთითებს, რომ თითქოს გონიას ციხე ოსმალების აშენებული იყოს: „ბათომის პირისპირს ჭოროხის სამხრეთ კიდეზე არის გონია, მცირე ქალაქი და ციხე, უპყრავთ ოსმალთა, რომელიც აღაშენეს ქორონიკონსა ჩფმზ (1547 წ) ქართულსა სლე“. უზუსტობაა გაპარული მარიამ დედოფლისეულ ქართლის ცხოვრებასა და მარი ბროსეს „საქართველოს ისტორიაში" (იაშვილი, 1955).

ოსმალებმა გონიოს ციხე გადააქციეს ავანპოსტად დაპყრობილ მიწებზე ბატონობის გასამტკიცებლად და დასავლეთ საქართველოს შემოსაერთებლად.

„ამჟამად აქედან სხვა არაფერი დარჩენილა გარდა შენობათა საძირკვლისა“ (გეორგიკა, 1961: 124). იუსტინიანეს ნოველებში (ახ.წ. 534 -565 წწ), სადაც ჩამოთვლილია ბიზანტიური ბაზები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, აფსაროსი საერთოდ არ არის მოხსენიებული (გეორგიკა, 1952: 190-192).

[18] სტეფანე ბიზანტიელი (ახ.წ. VI ს.) მიუთითებს, რომ „..არის ევქსინოს პონტოზე ერთი ადგილი, რომელსაც წინათ აფსაროსი ერქვა“ (გეორგიკა, 1936: 227).

ევლია ჩელების ცნობით, 1647 წელს გონიოს ციხე კაზაკებმა აიღეს. გონიო მაშინ ტრაპეზუნდის ვილაეთში შედიოდა. თორთუმის სანჯაყის გამგებელმა სეიდ ახმედ-ფაშამ, რომელმაც ციხის განთავისუფლება ითავა, თავი მოუყარა ათასკაციან მსუბუქად შეიარაღებულ ჯარს. მოგვიანებით მათ შეუერთდა არზრუმის ვილაეთის ჯარი, ბასიანის სანჯაყის მფლობელი ქენან-ფაშა, მანასკერტის ბეგი, ახალციხის გამგებელი საფარ-ფაშა და ადგილობრივი ლაზთა რაზმები. ზაპოროჟიელი კაზაკები, რომელთაც ოსმალთა კუთვნილი ტერიტორიების დალაშქვრით პოლონეთის ყურადღების მოდუნება და ყირიმისთვის სიძლიერის დამტკიცება სურდათ, სასტიკად დამარცხდნენ. ოსმალებმა ციხე კვლავ შეაკეთეს და შიგ ჯარის გაზრდილი შენაერთი ჩააყენეს (ტივაძე, 1977:76-83).[19] მათ წყალგაყვანილობისა და კანალიზაციის სისტემა განაახლეს, თერმებზე აბანო დააშენეს, ციხის შუაგულში გარნიზონის სამლოცველო ააგეს და იქ მისასვლელი ბილიკი ქვებით მოკირწყლეს. შიდაციხის ტერიტორიაზე უხვადაა მიკვლეული თურქული მოჭიქული თუ სადა საყოფაცხოვრებო კერამიკა და ყოველდღიურად მოსახმარი ნივთები (ჩხაიძე, 1982).

XVIII საუკუნის გონიოს ციხეში განლაგებული იანიჩართა კორპუსის დაფინანსების არზებში მითითებულია, რომ გონიოს ციხეში 196-201 იანიჩარი მსახურობდა და თურქეთის სახელმწიფოს ეს ყოველწლიურად 19040 ახჩა უჯდებოდა.[20] უნდა აღინიშნოს, რომ გონიოს ციხეში განლაგებული ოსმალთა სამხედრო ძალები საკმაოდ თავნებად და უხეშად იქცეოდნენ და სხვებთან ერთად უცხოელ მოგზაურებსაც ავიწროვებდნენ.[21]

ოსმალთა ბატონობის პერიოდში გონიოს შესახებ ცნობას გვაწვდის კონსული პალგრევი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში გონიო კაზის ცენტრი იყო, პალგრევის სიტყვებით, გონიო „მცირე“ სოფელია (Отчет консула Пальгрева, 1883:62). გიორგი ყაზბეგი, რომელმაც ამავე პერიოდში აღწერა ოსმალეთის მიტაცებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, გონიოს შესახებ წერდა: „სოფელი

---

[19] არ არის გამორიცხული, რომ კაზაკების ლაშქრობას უკავშირდებოდეს გონიო-აფსაროსში პოლონეთის მეფის სიგიზმუნდ III-ს (1566-1632) ორტების მიკვლევის ფაქტი (ვარშალომიძე, 2002: 101).

[20] დღეში ხორცი 40 ოყა, 354 დღეში-14160 ოყა, ოყა ხუთჯერ 70800 ახჩა; თვეში ხორბალი - 1001/2-ქილა, წელიწადში 1206 ქილა, ქილა ორმოცჯერ - 48240 ახჩა. სულ ჯამი 119040 ახჩა (შენგელია, 1978: 130).

[21] გონიოს თურქი სამხედრო ადმინისტრაციის ძალმომრეობაზე წერს ჟან შარდენი, რომელმაც 1672 წელს იმოგზაურა ამ მხარეში. მას მხოლოდ დიდძალი თანხის გადახდის შემდეგ მისცეს საშუალება გზის გაგრძელების (შარდენი, 1935:42-49). გონიოს ბეგის ძალადობა თავის თავზე იგემა სულხან-საბა ორბელიანმა, ევროპიდან დაბრუნებისას სულხან-საბამ ჭანეთზე გამოიარა და იქ ძარცვისა და ძალადობის მსხვერპლი გახდა (ორბელიანი, 1940: 148-151).

გონიე, რომელიც მოთავსებულია ჭაობიან ადგილზე ჭოროხის შესართავთან, ამჟამად თითქმის სავსებით მიტოვებულია“ (ყაზბეგი 1995).

1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ 1878 წლის ბერლინის კონგრესის მიერ შემუშავებული დოკუმენტის VIII მუხლის თანახმად, სხვა ტერიტორიებთან ერთად, გონიო საქართველოს დაუბრუნდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ასლანიშვილი, 2009: – ასლანიშვილი ლ., შურდულის ქვები. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი.

გეიერი, 2002: – გეიერი ა. გერმანელი გამომცემლის შესავალი სიტყვა. გონიო-აფსაროსი, III, თბილისი.

გეორგიკა, 1936: – გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. III, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. ტფილისი.

გეორგიკა, 1952: – გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. IV, ნაკვეთი II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.

გეორგიკა, 1961: – გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. I, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ.გამყრელიძემ და ს.ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.

გეორგიკა, 1965: – გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. II, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.

გორდეზიანი, 1999: – გორდეზიანი რ., არგონავტების ლაშქრობის თარიღისათვის. არგონავტიკა და მსოფლიო კულტურა. აკაკი ურუშაძის დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი შრომების კრებული. თბილისი.

გრიგოლია, 1994: – გრიგოლია გ., ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, თბილისი.

გძელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: – გძელიშვილი დ., ხახუტაიშვილი დ., რკინის უძველესი მეტალურგიის კერები და არქეოლოგიური გათხრები გონიო-აფსაროსში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები I, თბილისი.

ვარშალომიძე, 1999: – ვარშალომიძე ი., მაკედონური და იუდეური მონეტები გონიო-აფსაროსიდან. ლიტერატურული აჭარა, 2, ბათუმი.

ვარშალომიძე, 2001: – ვარშალომიძე ი., სამონეტო მიმოქცევა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ახ.წ. I საუკუნიდან 1453 წლამდე. ისტორიიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი. თბილისი.

ვარშალომიძე, 2002: – ვარშალომიძე ი., ევროპული მონეტები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, III, ბათუმი.

ებრალიძე, 2009: – ებრალიძე ტ., აფსაროსი ახ.წ. I საუკუნეში. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი.

თავამაიშვილი, 2002: – თავამაიშვილი გ., ძველი სადგომები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავზღვურ ტერასაზე. თბილისი.

იაშვილი, 1955: – იაშვილი ვ., გონიოს ციხის ისტორიისათვის. ქართული მატერიალ-ური კულტურის ძეგლები აჭარაში, ბათუმი.

ინაიშვილი, 1993: – ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ.წ. I-VI საუკუნის არქეოლოგიური ძეგლები, სდსძ, XXI, თბილისი.

კახიძე და სხვ., 2002: – კახიძე ა., მამულაძე შ., ებრალიძე ტ., 2000 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთი კარიბჭის გარეთ წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში. გონიო-აფსაროსი, III, თბილისი.

კახიძე, მამულაძე, 2004: – კახიძე ა., მამულაძე შ., სამხრეთ კარიბჭისა და აბანოთუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წწ. წარმოებული გათხრების უმთავრესი შედეგები, გონიო-აფსაროსი, IV, ბათუმი.

კახიძე, ხალვაში, 1998: – კახიძე ე., ხალვაში მ., გონიო-აფსაროსი წერილობითი წყაროებისა და უახლესი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით (I-VI სს.) კულტურის ისტორიის საკითხები, V, თბილისი.

კახიძე, ხალვაში, 2004: – კახიძე ე., ხალვაში მ., აფსაროსი ახ.წ. IV-V საუკუნეებში. ძიებანი, 13-14, თბილისი.

კახიძე, 2002: – კახიძე ე., რომის იმპერია და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ახ.წ. I-V სს. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი. თბილისი.

კახიძე, 2005: – კახიძე ე., ისტორიული ჭანეთი გვიანანტიკურსა და ადრებიზანტიურ ხანაში. ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, IV, ბათუმი.

ლომოური, 1968: – ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბილისი.

ლომოური, 1958: – ლომოური ნ., ძველი საქართველოს საგზაო გზების ისტორიისათ-ვის. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, ნაკვეთი I, თბილისი.

ლორთქიფანიძე და სხვ., 1980: – ლორთქიფანიძე ო., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ., გონიოს განძი. თბილისი.

ლორთქიფანიძე, 1966: – ლორთქიფანიძე ო., ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბილისი.

ლორთქიფანიძე, 1986: – ლორთქიფანიძე ო., არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი. თბი-ლისი.

ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, 1960: – ლორთქიფანიძე ოთ., მიქელაძე თ., მასალები ბათუმის რაიონის არქეოლოგიური შესწავლისთვის. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XXIV, 6, თბილისი.

ლორთქიფანიძე, 1991: – ლორთქიფანიძე გ., ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბილისი.

მამულაძე და სხვ., 2002: – მამულაძე შ., ხალვაში მ., კახიძე ე., აფსაროსი ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. „ძიებანი“, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი. VIII. თბილისი.

მამულაძე და სხვ., 2005: – მამულაძე შ., ხალვაში მ., კახიძე ე., აფსაროსი ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში. შავიზღვისპირეთი ელინისტური სამყაროს სისტემაში. აკადემიკოს ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 75 წლისთავისადმი მიძღვნილი შავიზღვისპირეთის ძველი ისტორიისა და არქეოლოგიის XI საერთაშორისო სიმპოზიუმის (ვანი. 2005 წლის 26-29 სექტემბერი) მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

მამულაძე, მინდორაშვილი, 2009: – მამულაძე შ., მინდორაშვილი დ., გონიო-აფსაროსის №10 კოშკში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები. გონიო-აფსაროსი VIII, ბათუმი.

მამულაძე და სხვ., 2009: – მამულაძე შ., კახიძე ე., ხალვაში მ., აფსაროსი ძვ.წ. I ათასწლეულში. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი.

მამულაძე, 2002: – მამულაძე შ., ქართველი გამომცემლის შესავალი სიტყვა. გონიო-აფსაროსი III, თბილისი.

მუსხელიშვილი, 1977: – მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, თბილისი.

ნონეშვილი, 1997: – ნონეშვილი ა., რომაულ-კოლხური ურთიერთობანი ახ.წ. I-IV სს. კულტურის ისტორიის საკითხები, თბილისი.

ორბელიანი, 1940: – სულხან–საბა ორბელიანი, მოგზაურობა ევროპაში, თბილისი.

პლონტკე-ლუნინგი და სხვ., 2002: – პლონტკე-ლუნინგი ა., ფელმუთი ნ., გაიერი ა., გონიო-აფსაროსის გერმანულ-ქართული ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიცია. გონიო-აფსაროსი, III, თბილისი.

სინ, 1970: – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1. თბილისი.

სდსინ, 2007: – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, აჭარა, ბათუმი.

ტივაძე, 1977: – ტივაძე თ., კაზაკების მიერ გონიოს ციხის აღებისა და ქართველებთან მათი ურთიერთობის შესახებ. „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1, თბილისი.

ფიფია, 2009: – ფიფია კ., აფსაროსი პონტო-კავკასიის სასაზღვრო-თავდაცვით სისტემაში (I-IV სს). ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი“, XI, თბილისი.

ყაზბეგი, 1995 – გიორგი ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი.

შალიკაძე, 2004: – შალიკაძე თ., გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეების მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთიდან. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი.

შალიკაძე, ებრალიძე, 2009: – შალიკაძე თ., ებრალიძე ტ., დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის იმპორტული ნაკეთობის ზოგიერთი სახეობა გონიო-აფსაროსიდან. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი.

შარდენი, 1935: – ჟან შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში, თბილისი.

შენგელია, 1978: – შენგელია ნ., ოსმალური დოკუმენტური წყაროები აჭარის შესახებ. „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 4, თბილისი.

შპაიდელი, 1985: – შპაიდელი მ., კავკასიის საზღვარი. II ს. გარნიზონები აფსაროსში, პეტრასა და ფასისში. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1, თბილისი.

ჩხაიძე, 1983: – ჩხაიძე ლ., გონიო-აფსაროსის ელინისტური ხანის მასალები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XII, თბილისი.

ხალვაში, კახიძე, 2004: – ხალვაში მ., კახიძე ე., აფსაროსი ახ.წ. IV-V საუკუნეებში. „ძიებანი“. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი, №13-14, თბილისი.

ხალვაში, 2002: – ხალვაში მ., კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან. გონიო-აფსაროსი, 2, ბათუმი.

ხალვაში, 2008: – ხალვაში მ., სინოპური ამფორები გონიო-აფსაროსიდან. ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, VII, ბათუმი.

ხალვაში, 2009: – ხალვაში რ., ანდრია პირველწოდებულის ქადაგება საქართველოში. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი.

ხახუტაიშვილი, 2009: – ხახუტაიშვილი ნ., ჭოროხის აუზის რკინის საწარმოო კერის კიდევ ერთი საწარმოო უბანი. გონიო-აფსაროსი VIII. ბათუმი.

Адонц, 1908: – Адонц Н., Армения в эпоху Юстиниана. Политическое состояние на основе нахарарского строя. С-Петербург.

Быч, 1947: – Быч О., Новые материалы о Г. Шлимане. Вестник древней истории, 2, Москва.

Дело археологической комиссии, 1917: – Дело археологической комиссии о выдаче акад. Ф.И.Успенскому открытого листа о праве раскопок, фотографирования и пр. в пределах Батумской области. Архив ЛОИИМК, 25.

Латышев, 1948: – Латышев В., Известия древных писателей о Скифии и Кавказе. ВДИ, Москва.

Леквинадзе, 1961: – Леквинадзе В.А., Материалы по истории и архитектуре Апсарской крепости. ВВ, XX, Москва.

Леквинадзе, 1969: – Леквинадзе В.А., «Понтииский Лимес», ВДИ, №2, с. 77, Москва.

Меликишвили, 1959: – Меликишвили, Г. А., К истории древней Грузии, Тбилиси.

Отчет консула Пальгрева, 1883: – Отчет консула Пальгрева, за лето 1872 года, о береге Лазистана. ИКрг. Т.7.

Успенский, 1917: – Успенский Ф. И., Древняя крепость у устья р. Чорохи. Известия Российской Академии Наук. №2, 1917.

Хахутаишвили, 1987: – Хахутаишвили Д., Производство железа в древней Колхиде. Тбилиси.

Эльницкий, 1938: – Эльницкий Л., Из исторической географии древней Колхиды. ВДИ, №2, Москва.

შემოკლებათა განმარტება

სდსინ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

სინ – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

ВДИ – Вестник Древней Истории

ВВ – Византийский Временник